

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 316.47

Г. І. АНДРУЩЕНКО

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА РІВНЯ ДОВІРИ УКРАЇНЦІВ ДО РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ 2014

У статті проведено аналіз результатів емпіричних досліджень останніх років, проведених як авторкою, так і вітчизняними та зарубіжними соціологами щодо виявлення рівня довіри населення Дніпропетровської області та населення України в цілому до свого оточення та існуючих соціальних інститутів.

Ключові слова: довіра, мораль, соціальний інститут, суспільство, цінність.

Суттєві трансформації у соціальній та економічній сферах, що спостерігаються останнім часом в Україні, зумовили необхідність проведення численних емпіричних досліджень потенціалу довіри як механізму соціальної взаємодії. Сьогодні результати цих досліджень набувають особливої значущості, адже кожна людина впродовж усього свого життя вступає і реалізує довірчі відносини: або із соціальним оточенням, або з певними соціальними інститутами політичного, економічного та культурного спрямування.

У зв'язку з цим постає необхідність аналізу результатів емпіричних досліджень останніх років, проведених як авторкою, так і вітчизняними та зарубіжними соціологами щодо виявлення рівня довіри українців до свого оточення та існуючих соціальних інститутів.

Щодо емпіричного вивчення сучасними вітчизняними соціологами та спеціалізованими організаціями проблеми існування довіри в українському суспільстві, то, в першу чергу, варто виділити діяльність Інституту соціології НАН України в межах проекту “Українське суспільство: моніторинг соціальних змін” протягом 1992–2013 рр., який на основі результатів щорічних соціологічних опитувань усього населення України серед вивчення багатьох соціальних проблем щоразу велику увагу приділяє й питанню довіри людей у різних сферах їх життєдіяльності [1]. Вартими уваги є й результати емпіричних досліджень сучасних вітчизняних соціологів О. Балакіревої, Т. Єфременко, Л. Малиш, Л. Никоненко та ін. та спеціалізованих організацій, як от: Інститут соціології НАН України, дослідницька компанія “GfK Україна”, інформаційно-аналітична група “Центр”, компанія “Noblet Media CIS”, соціологічні центри “IFES”, “Рейтинг”, “Соціс”, Фонд “Демократичні ініціативи”, центр вивчення громадської думки “Соціоінформ” та фірма “Юкрейніан соціолоджі сервіс”.

Результати цих досліджень присвячені проблемі існування довіри в українському суспільстві до різних соціальних інститутів, зокрема інституту економіки та інституту влади.

Разом з тим, незважаючи на велику кількість досліджень у сфері вивчення різного роду соціальних відносин, недостатньо вивченою й обґрунтованою є думка стосовно того, що більшість з цих відносин побудована на довірі; не визначеною залишається соціальна роль останньої у їх структурі. При цьому під час визначення рівня довіри між людьми недостатню увагу надано мотиваційному механізму довіри, а також особливостям її формування та розвитку в різних регіонах України.

Мета статті – проаналізувати та оцінити ступінь довіри населення Дніпропетровщини до об'єктів різних соціальних рівнів на основі авторських емпіричних досліджень, проведених восени 2014 р. (у складних життєвих умовах, спричинених військовими діями на Сході держави).

Для повноти розкриття сутності категорії довіри слід зазначити, що вона має низку важливих детермінант. Зокрема, серед головних причин прояву довіри ми вбачаємо такі:

- 1) довіра як наслідок морального вибору;
- 2) довіра як аспект очікування від виконання людиною своєї ролі;
- 3) довіра як втілення поваги до діяльності соціальних інститутів;
- 4) забезпечення довіри можливим покаранням, соціальними санкціями у разі її невинуватності або гідною винагородою за поведінку, що виправдує довіру;
- 5) довіра як знаряддя маніпуляції, виховного впливу.

Емпірично довести правильність формулювання вищеперерахованих причин прояву довіри в суспільстві ми спробували, присвятивши цій проблемі перший блок запитань нашої анкети, складеної для опитування населення Дніпропетровської області у листопаді 2014 р.

Необхідно зазначити, що для проведення авторського дослідження було обрано такі характеристики вибірки. Так, вибірка дослідження є: репрезентативною за місцем проживання, статтю, віком та соціально-професійною сферою діяльності; двоступеневою: на першому шаблі – цілеспрямована з елементами випадковості, на другому – квотна з апріорним відбором. Обсяг вибірки становить 1200 респондентів, які є мешканцями регіонів, розташованих на сході, заході, півночі, півдні та центрі Дніпропетровської області. При його розрахунку було враховано максимальну величину припустимої похибки, рівної $\pm 5\%$. Опитування громадян відбувалось шляхом самозаповнення анкет.

Перш ніж перейти безпосередньо до вивчення механізму мотивації вступу людей до довірчих відносин, ми вирішили з'ясувати ступінь їх загальної схильності довіряти будь-якому соціальному об'єкту. В результаті опитування з'ясувалось, що значна частка респондентів (76%) таку схильність має, але не завжди її демонструє: 42% опитаних не вважають

себе довірливою людиною, проте відчувають в цьому потребу; 28% опитаних вважають себе довірливою людиною, проте довіряють не всім і не завжди; лише 6% респондентів вважають себе довірливою людиною, оскільки довіряють усім і завжди. Як бачимо, серед загальної кількості респондентів чверть з них (24%) взагалі не вважає себе довірливою людиною і не довіряє нікому і ніколи.

Далі ми поцікавились у тієї частки респондентів, яким уже довелося стати учасниками довірчих відносин, у який період часу це відбулося. Так, 64% з них почали довіряти іншим ще у ранньому дитинстві, 13% – у колі друзів, по 5% – у школі та колективі, 2% – у колективі, а 11% респондентів зазначили, що стали довіряти лише тоді, коли створили власну родину. Тож, визначальним у формуванні довіри до інших є інститут сім'ї, на чому ми зосереджували увагу в четвертому розділі роботи.

Для кращого розуміння ступеня ініціативності з боку респондентів у процесі формування довірчих відносин нами було перевірено, чи дійсно добровільними і свідомими були їх дії. Так, переважна більшість тієї частки респондентів, яким вже знайомі ці відносини, (53%) відповіла, що формування довірчих відносин за їх участю відбувалось добровільно та свідомо; 28% опитаних відмітили добровільність, але підсвідомість своїх дій, що говорить про потребу довіряти знаходиться у підсвідомості людини. Разом з тим достатньо помітною є частка тих респондентів, довірою яких зловживали або маніпулювали в їх житті, оскільки 12% респондентів вважають свої дії недобровільними, але свідомими, а 7% – взагалі недобровільними та підсвідомими. Обнадійливим фактом, що свідчить про вступ до довірчих відносин внаслідок морального вибору, все ж таки є ті 53% громадян з добровільними та свідомими діями.

Для визначення ступеня близькості, якого набувають (або не набувають) люди під час участі у довірчих відносинах, респонденти мали відповісти на питання про наявність залежності між учасниками цих відносин. Так, переважна більшість респондентів (87%) вважає, що залежність між учасниками довірчих відносин існує, оскільки поведінка сторони – об'єкта довіри впливатиме на рівень покладеної на неї довіри. Відповідно 13% опитаних вважає, що ніякої залежності між учасниками довірчих відносин не існує, оскільки довіра не є приводом для того, щоб вони відчували себе залежними одне від одного.

Для кращого усвідомлення духовного характеру довірчих відносин, їх конструювання “з тонких матерій”, ми вирішили перевірити, чи дійсно за ними не стоїть вигода в якості мотиву до їх вступу. У зв'язку з цим респондентам треба було замислитись над тим, чи завжди потрібно мати якусь вигоду від довірчих відносин? Переважна більшість опитаних (68%) вважає, що довіра має базуватись суто на духовних засадах, що свідчить про високий моральний потенціал населення Дніпропетровщини, який воно не втратило, незважаючи на складні соціально-економічні життєві умови у

поєднанні з напруженими військовими діями на Сході України. Проте знайшлися й такі респонденти (23%), які, нібито усвідомлюючи духовну цінність довіри, не проти отримати користь у разі такої нагоди. Відповідно 9% найбільш корисливих респондентів вважає вигоду невід'ємним атрибутом довірчих відносин.

Спорідненим за мотивацією було й наступне запитання анкети, з відповідей на яке ми спробували виявити, чи вважають самі респонденти себе об'єктом вигоди у стосунках з іншими. Результати були достатньо неочікуваними, оскільки дві третини респондентів (71%) мали розгублений вигляд, через що заплутались у пошуку відповіді. Натомість 14% вказало, що у довірчих відносинах їх буде використано у своїх цілях заради вигоди, і лише 15% опитаних впевнені, що з ними будуть відвертими.

У процесі подальшого визначення рівня довіри у міжособистісних відносинах нами було з'ясовано, що поруч із усвідомленням моральних засад довіри, люди у відносинах з іншими проявляють себе вкрай обережними, а іноді й зневіреними. Так, 42% опитаних вважає, що у взаєминах з людьми варто бути дуже обережним і довіряти лише в крайніх випадках (при цьому 79% з них причиною цього вважають складні часи, що сприяли зміні внутрішнього емоційного стану людей; 54% – високий рівень злочинності, що зумовила появу великої кількості злодіїв, аферистів, шахраїв; 37% судить, виходячи з особистого досвіду). 34% зазначає, що довіряти сьогодні не можна нікому, хіба що найближчим людям; на думку 11% респондентів, нікому не довіряти – найбезпечніше. 13% з усієї кількості опитаних вважає, що більшості людей можна довіряти (при цьому 82% з них судить із власного досвіду оточення хорошими людьми; 18% вважає, що без довіри складно жити, тому треба довіряти людям, 35% стверджує, що вони так виховані, а 22% вірять, що якщо сам не довіряєш людям, то й вони тобі не довірятимуть).

Як бачимо, безумовну роль в отриманні таких результатів відіграє загальна напруженість респондентів внаслідок погіршення якості та рівня їхнього життя, а також у зв'язку зі страшними подіями у державі протягом 2014 р.

Наступний (другий) блок запитань нашої анкети було присвячено визначенню рівня довіри населення Дніпропетровщини до об'єктів різного соціального рівня у листопаді 2014 р. Треба зазначити, що Інститут соціології НАН України наприкінці 2013 р. оприлюднив результати щорічного соціологічного моніторингу, де велику увагу приділено визначенню рівня довіри населення України до низки соціальних об'єктів [1].

Порівнюючи результати опитування авторкою населення у Дніпропетровській області у листопаді 2014 р. та результати опитування Інститутом соціології НАН України населення України наприкінці 2013 р., варто підкреслити загальну схожість даних щодо усіх розглянутих вище соціальних об'єктів. Зокрема, помітним є найвищий рівень цілковитої довіри

як населення Дніпропетровської області, так і України в цілому до сім'ї та родичів (57,6% і 60,5% відповідно), переважної довіри колегам (50,6% і 43,7%), а також найвищий рівень переважної недовіри сусідам (18,5% і 15,1%) та цілковитої недовіри банкам (38,7% і 31,0%). Приблизно таку ж картину спостерігаємо й у тенденціях рівня довіри до страхових компаній.

Щодо політичної сфери, то за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАНУ з 2010 р. по 2013 р. довіра населення Президентів України знизилась з 30,8% до 10,9%, Уряду – з 19,7% до 8,1%, а Верховній Раді – з 13,4% до 4,6%; причому про повну довіру до вказаних політичних інститутів говорять лише 2,2%, 0,9%, 0,8% респондентів відповідно [1, с. 3–4]. Варто відмітити загальне невдоволення (з боку населення Дніпропетровщини) діяльністю органів влади, виражене ще такою мірою: більше половини респондентів (54,1%) зовсім не довіряє органам влади (зокрема, Президентів України, Верховній Раді та Уряду) і ще 35,9% переважно їм не довіряє. Відмічаємо, що більш значне падіння рівня довіри населення Дніпропетровської області у порівнянні з населенням України зумовлено різницею періодів порівняння (2013–2014 рр.), адже безсилля керівництва держави щодо призупинення військових дій на Сході впродовж 2014 р., проведення суперечливих реформ та прийняття політичних рішень, які нерідко викликали обурення громадян, спричиняючи мітинги, демонстрації та заходи протестів – все це здійснило прямий вплив на процес настання кризи довіри владі (а точніше, майже повної її відсутності).

Зневіра громадян у справедливості дій вищого законодавчого та виконавчого органів влади одночасно відобразилась і на рівні довіри до третьої гілки влади, уособленої судовими органами. Так, і без того високий рівень цілковитої недовіри українців судам (44,8%) у 2013 р. підвищився до 61,6% восени 2014 р. Аналогічну ситуацію у 2014 р. порівняно з 2013 р. спостерігаємо і стосовно зниження рівня довіри церкві та духовенству, а також засобам масової інформації з боку населення Дніпропетровщини: якщо у 2013 р. церкві та духовенству/засобам масової інформації різною мірою не довіряло 25,5%/28,2% українців, то у 2014 р. це значення зросло до 42,8%/36,8% на Дніпропетровщині.

Далі у тієї частини респондентів, яка у переліку об'єктів довіри обрала хоча б одного, ми вирішили запитати про причини прояву їх довіри до цього об'єкта. Так, головною причиною (серед 67% респондентів) довіри до батьків є те, що вони виступають для своїх дітей еталоном у всьому; 28% респондентів довіряють батькам, тому що ті їх ніколи не кривдили і не зраджували.

У незначній кількості респондентів, які хоч і різною мірою, але довіряють політикам (6%), суддям (2,5%), священникам (32,3%), банкам (13,4%), нами було з'ясовано, що головною причиною їхньої довіри до цих об'єктів (у 47%, 52%, 71% і 34% з них відповідно) є очікування від виконання людиною своєї ролі (політик – це “слуга народу”, втілення людської волі; суддя – це втілення людської справедливості; церква є представником

вищих сил на Землі, вона робить можливим зв'язок людини з Богом; банки допоможуть у збільшенні розміру заощаджень і за необхідності нададуть кредит). Важливою причиною довіри громадян до вказаних соціальних інститутів (у 34%, 35%, 11% і 23% з тих, хто їм довіряє, відповідно) є повага до діяльності соціальних інститутів, прищеплена людині під час виховання. На третьому місці у респондентів знаходиться причина довіряти через те, що у разі певної поведінки об'єкта довіри його буде покарано або нагороджено (у 12%, 8%, 10% і 21% з тих, хто довіряє вказаним соціальним інститутам, відповідно). І нарешті, розглядають довіру як знаряддя маніпуляції, виховного впливу 12% з тих респондентів, які вважають, що банки достатньо в минулому ошукали людей, тому сподіваються, що вони більше не повторюватимуть своїх помилок у майбутньому.

Таким чином, висунуті нами детермінанти довіри підтверджено емпірично.

Варто відмітити, що у своєму дослідженні ми визначали рівень довіри населення Дніпропетровщини й до нових об'єктів різних соціальних рівнів, про довіру до яких не йшла мова досі. Додаткове виявлення потенційних об'єктів довіри, на жаль, зумовлено складним становищем, в якому опинилась Україна у 2014 р. внаслідок ведення активних військових дій, розповсюдження тероризму на її території, а також численних смертей як захисників Вітчизни, так і мирних жителів. Тож, у такій ситуації важливо зрозуміти, якщо не головні соціальні інститути, то хто ж здатен виступити об'єктом соціальної довіри, фактором безпеки і відносного спокою громадян? У зв'язку з цим, до анкети опитування 2014 р. нами було залучено нових фігурантів, які в екстремальних життєвих умовах дійсно можуть бути об'єктами довіри українців – це волонтери, Національна гвардія України та всеукраїнський понадпартійний громадський рух Самооборона Майдану.

Результати опитування показали високий рівень довіри населення Дніпропетровської області до кожного з цих об'єктів, причому навіть серед тих, хто не обрав для себе жодного об'єкта довіри раніше. Так, волонтери мають найвищий рівень як цілковитої (44,2%), так і переважної (48,6%) довіри серед цих трьох об'єктів. Значним також є загальний рівень довіри до Самооборони Майдану та Національної гвардії України – 78,0% і 74,9% відповідно, що видно з таблиці.

Щодо Національної гвардії України треба зазначити, що в якості військового формування з правоохоронними функціями вона утворилась на базі Внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України із залученням нових військових кадрів на добровольчій основі лише з 13 березня 2014 р. До цього часу Інститут соціології НАН України проводив опитування українців щодо їх довіри армії. У 2013 р. він був вдвічі нижчим за рівень довіри населення Дніпропетровщини до Національної гвардії України (21,7% і 74,9% відповідно).

Таблиця

Результати аналізу рівня довіри населення Дніпропетровської області та населення України у 2014 р. до деяких об'єктів

Який рівень Вашої довіри... (Дайте одну відповідь, що найбільше підходить, по кожному питанню):	
Питання і варіанти відповідей на них	% до всіх
... волонтерам?	
Зовсім не довіряю.	2,2
Переважаю не довіряю.	3,5
Важко сказати, довіряю чи ні.	1,5
Переважаю довіряю.	48,6
Цілком довіряю.	44,2
Не відповіли	0,0
... Самообороні Майдану?	
Зовсім не довіряю.	4,1
Переважаю не довіряю.	6,9
Важко сказати, довіряю чи ні.	6,0
Переважаю довіряю.	44,3
Цілком довіряю.	38,7
Не відповіли	0,0

Безумовно, значний вплив на думку мешканців Дніпропетровщини здійснив добровільний громадський характер формування цих трьох соціальних об'єктів. Крім того, важливим фактором довіри до них є й те, що в екстремальних життєвих умовах люди, остаточно зневірившись у звичних об'єктах довіри, знайшли для себе нові, діяльність яких адаптована до сучасних умов.

Висновки. Для того, щоб закінчити опис авторського дослідження рівня довіри населення Дніпропетровської області у листопаді 2014 р. на “оптимістичній ноті”, доцільно навести результати відповідей респондентів на питання третього блоку анкети щодо загальної необхідності існування довіри в суспільстві. Обнадійливим фактом, що свідчить про велике бажання українців жити у мирі, злагоді та взаємній довірі, є те, що три чверті (76% опитаних) вбачає таку необхідність. Крім того, на думку 68% респондентів, існування довіри необхідне саме в той момент, коли людина відчуває себе беззахисною, коли деякі події (перш за все, на макрорівні) від неї не залежать, а тому вона не може їх передбачити. Щодо місця життєдіяльності, в якому б респонденти хотіли мати довірчі відносини, то слід вказати, що у 79% з них таким місцем є родина, у 13% – коло друзів, у 8% – колектив.

Таким чином, емпірично доведено, що як у населення Дніпропетровської області, так і в українському суспільстві загалом є очевидною потреба в соціальних відносинах, побудованих на таких споконвічних цінностях, як довіра, справедливість, відповідальність, чесність, порядність тощо. Як наслідок, ці цінності здатні суттєво змінити моральний клімат суспільства, що може призвести до зниження рівня ненависті, страху, підозрливості й озлобле-

ності. А це, в свою чергу, надає сподівання на налагодження, впорядкування соціальних процесів у всіх сферах буття українського суспільства у післякризовий період та передбачення їх виникнення у майбутньому [355, с. 135].

Список використаної літератури

1. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / [ред. В. М. Ворона, М. О. Шульга]. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2013. – 566 с.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2014.

Андрущенко А. И. Анализ и оценка уровня доверия украинцев к разным социальным объектам в условиях военных действий 2014

В статье проведен анализ результатов эмпирических исследований последних лет, проведенных как автором, так и отечественными и зарубежными социологами по выявлению уровня доверия населения Днепропетровской области и населения Украины в целом к своему окружению и существующим социальным институтам.

Ключевые слова: доверие, мораль, социальный институт, общество, ценность.

Andrushchenko A. Analysis and Evaluation Level of Trust of Ukrainians to Different Social Facilities in War 2014

The article analyzes the results of empirical studies in recent years in both the author and the domestic and foreign social scientists to identify the level of public confidence in the Dnipropetrovsk region and Ukraine in general population to its environment and existing social institutions.

For completeness of disclosure of the nature of trust category considered a number of important determinants. In particular, among the main reasons of trust is defined as follows: trust as a consequence of moral choice; trust as an aspect of human performance expectations of their role; trust as the ultimate respect of social institutions; Trust possible punishment, social sanctions in case of failure to meet the decent or reward for behavior that justifies the trust; trust as an instrument of manipulation, educational influence.

The correctness of the formulation of the above reasons of trust in society empirically proved by means of the responses to the first block of questions the author's questionnaire prepared for the survey of residents of Dnipropetrovsk in November 2014.

For conducting field research was chosen following sample characteristics. It is representative of the place of residence, sex, age, social and professional areas; multi, or rather, two-stage: the first stage - focused on the elements of chance, the second stage - a quota of a priori selection. The sample size is 1200 respondents who are residents of regions in the east, west, north, south and center of Dnipropetrovsk region. In its calculation took into account the maximum amount permissible error equal to $\pm 5\%$. Poll of self-completion questionnaires happened by.

In addition to the usual contemporary sociological research facilities confidence Ukrainian society (environment, social institutions), the questionnaire survey in 2014 attracted new defendants who, under extreme conditions of life were really trust Ukrainian objects - a volunteer, Ukraine and National Guard ponadpartiyyny national social movement "Self-Defense Square".

Empirically proved that as the population of Dnipropetrovsk region and in Ukrainian society in general is an obvious need for social relationships built on ancestral values such as trust, fairness, responsibility, honesty, integrity and so on.

As a result, these values can seriously change the moral climate of society, which can lead to lower levels of hatred, fear, suspicion and anger. It gave hope to establish, organize social processes in all spheres of life of Ukrainian society in the post-crisis period and prediction of their occurrence in the future.

Key words: trust, moral, social institution, society, value.